

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

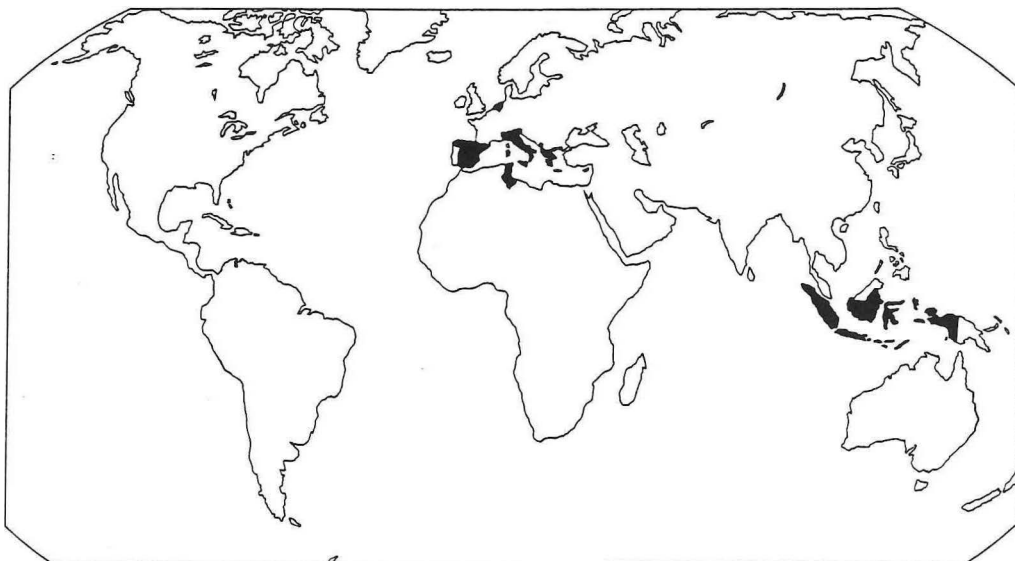
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

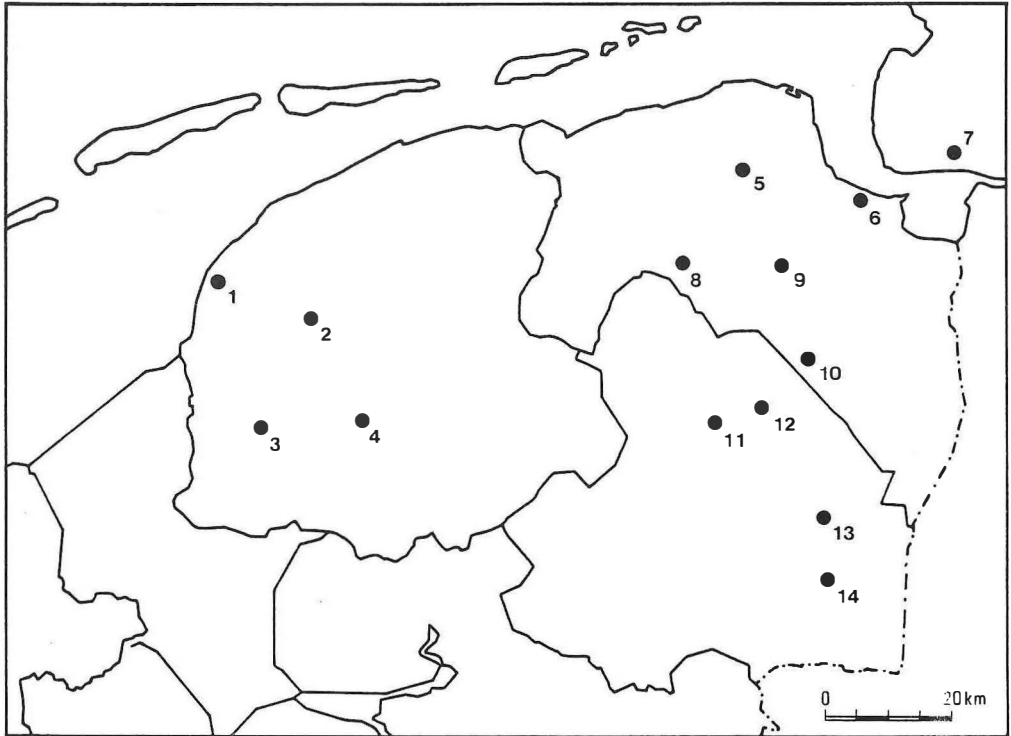
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPELWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLEROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPELWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER	
Middeleeuwse adelshuizen in Friesland	120
P. BAKS	
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577	125
B. HAVINGA & A. UFKES	
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen	130
A.F.L. VAN HOLK	
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw	134
P.B. KOOI	
Een brief met gevolgen	139
D.C. BRINKHUIZEN	
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland	143
S. BOTTEMA	
Het lam gods is een Fries melkschaap	148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK	
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)	151

DE CITADEL VAN DE HERTOG VAN ALVA IN DE STAD GRONINGEN, 1569-1577

P. Baks

Inleiding

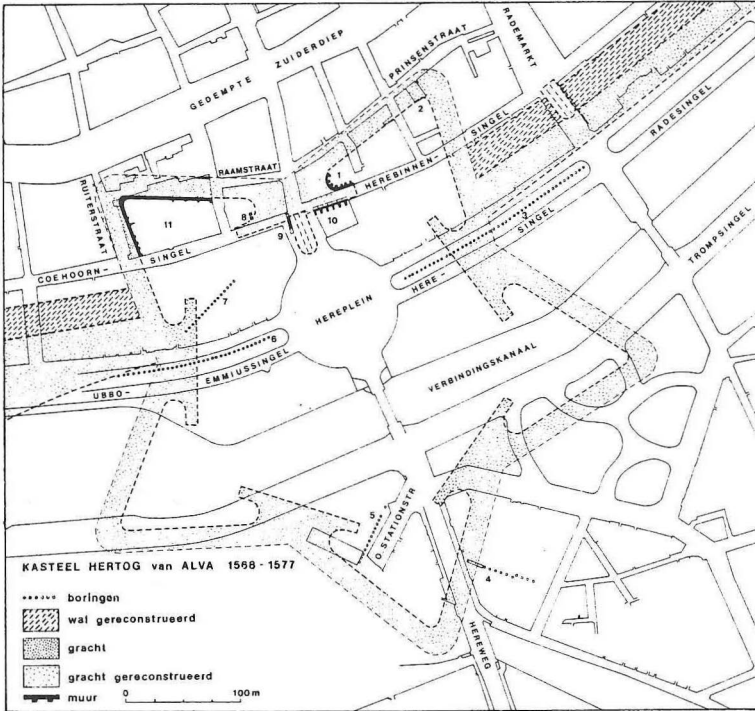
"An Groningen hanget geheel Friesland" werd er in de 16e eeuw gezegd. De Ommelander hereboer en kroniekschrijver Abel Eppens merkte terecht op, dat de stad "sick romede een slotel twesen van ganse Nederlandt und die poerte van Duyslandt" (Eppens, 1911: p. 118). Het is dan ook niet verwonderlijk dat Groningen in de brieven van de landvoogdes Margaretha van Parma aan koning Filips II wordt genoemd als één van de steden die door een citadel moest worden beschermd. Op deze wijze wilde de centrale regering in Brussel een grotere greep krijgen op de noordelijke gebieden, waar het protestantisme de nodige aanhang had gekregen. Nadat de hertog van Alva de opstandelingen bij Jemmingen had verslagen, trok hij met zijn troepen naar Groningen om daar opdracht te geven tot de bouw van een citadel. Maar vanwege de tegenwerking van de stadjes zou het prestigieuze plan van de 'ijzeren hertog' nimmer worden voltooid.

Historische gegevens

Op 25 juli 1568 hield Alva zijn intocht in Groningen. Op advies van de Italiaanse ingenieurs Chiappino Vitelli en Bartolomeo Campi, die een maand eerder in de stad waren aangekomen¹, gaf de hertog bevel om een citadel bij de Herepoort te bouwen. In mei 1569 kwam de uitvoerder van de werkzaamheden, Augustijn, naar de stad.² In juli werd het terrein buiten de stadswal geruimd en kon het werk worden aanbesteed. Nadat alle voorbereidingen waren getroffen en er een kraan op de bouwplaats was gezet, kwam Gabrio Serbelloni vanuit Brussel de zaak inspecteren. Op 29 oktober

werd de burcht door Bartolomeo Campi uitgemeten (Alting, 1964: p. 161). Tijdens een plechtig feest werden vijf balken opgericht met daarop de namen van de bastions: Sa Majesté, Prince, Duc D'Albe, Don Juan (van Oostenrijk) en Don Frederic (de zoon van Alva). Een dag later schreef Campi aan Alva dat hij vanwege de problemen met betrekking tot de ligging van de burcht langer dan verwacht in de stad was gebleven (Van den Heuvel, 1991: p. 200).

In de zomer van 1570 begon de aanleg van de citadel geheel opnieuw. In juni kwam ingenieuren controleur 'Vincent Italus' naar Groningen om "dat hues an tho leggen" (Alting, 1964: p. 171). Bij zijn aankomst werd Caspar de Robles, de commandant van het garnizoen in Groningen, benoemd tot 'superintendent' over de werkzaamheden. Toen bleek dat het stadsbestuur speculeerde met de prijzen van huizen die op de bouwplaats stonden, gaf hij opdracht deze zonder betaling af te breken (Alting, 1964: p. 176). Uit de stadsrekeningen blijkt dat het ging om de woningen ten westen van de Herestraat.³ De bouw binnen de stadswallen beperkte zich vooreerst tot het noordwestelijke bastion. Op 19 juli werd de burcht voor de tweede keer uitgemeten (Alting, 1964: p. 177). Uit de Ommelanden werden honderden mensen opgeroepen om bij de graafwerkzaamheden te helpen. Het hout voor het zetten van de wallen werd vanuit Drenthe aangevoerd. Op 1 augustus 1570 legde Caspar de Robles de eerste zoden van het zuidelijke bastion Frederic (Alting, 1964: p. 178). Aan het einde van de maand kwam een aantal bastions gereed en werd er een groot feest "mit juffern, vrouwen ende allerhande musiickspill" op de burcht gegeven (Alting, 1964: p. 181). Het volgende jaar wilde men de citadel voltooiën. Maar toen in oktober

Fig. 1. Situatietekening van de dwangburcht van Alva, 1568-1577.

1571 het terrein voor het noordoostelijke bastion bouwrijp was gemaakt, moest het netwerk wegens geldgebrek worden gestopt (Alting, 1964: p. 200). Door gebrek aan onderhoud raakte de burcht in verval. In 1574 verzochten de Groningers aan Caspar de Robles om van verdere kosten verschoond te worden, aangezien "midler wyle dat upghesatte eerdwarck dier maten aller syden in sich tho rheten, verrotten ende vervallen, dattet ijdermennichlicken oegenschynlick ghenoechsam blycket dat des alles in alsulcken gestalt gants vergheefflick [was]"⁴

De hoop van de Groningers op een spoedige afbraak van de burcht kwam te vervallen toen Caspar de Robles eind 1574 als nieuwe stadhouder in de stad terugkeerde. Hij had van Filips II bevel gekregen om de citadel te voltooiën (Alting, 1964: p. 283). In ruil voor de kiesbonen en de poortsleutels zouden de Groningers een deel van de kosten op zich nemen. Maar toen men deze verplichtingen niet nakwam, gaf De Robles het bevel om de binnenste Herepoort en de

twee Oosterpoorten af te breken. De vrijgekomen stenen dienden voor de bekleedingsmuren van de twee noordelijke bastions. Op 11 juni 1575 vond de eerste steenlegging plaats (Alting, 1964: p. 306). Binnen een jaar werd er veel werk verricht. Abel Eppens merkte op dat "het kasteel nu benae sijn heel form hadde und hart drevven worde myt arbeiden, mueren und andere timmeringe van huysen" (Eppens, 1911: p. 229). In augustus 1576 was de 'verstening' van de twee noordelijke bastions voltooid.

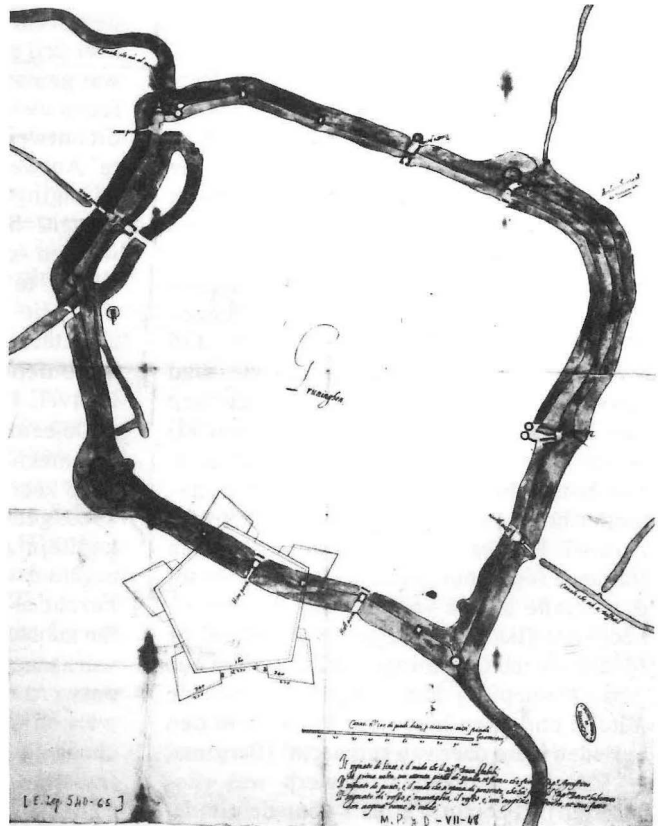
Eind 1576 begonnen de gebeurtenissen in de landelijke politiek echter hun invloed uit te oefenen op de voltooiing van de citadel. De plundering van Antwerpen door muitende Spaanse soldaten gaf aanleiding tot het sluiten van de Pacificatie van Gent. Een gezant van de Staten-Generaal wist de troepen in Groningen om te kopen, die al maanden lang geen soldij meer hadden ontvangen. Caspar de Robles en de Italiaanse ingenieurs werden gevangen genomen. Opnieuw verzocht het stadsbestuur

om afbraak van de burcht, die men gering-schattend omschreef als het "schadelycke ende onnutte angevangen warck [dat] noch ter tijdt neet dan an eener zijdt edder kant van vijven mit eetwat muyrwarcks" was voorzien.⁵ Toen de troepen in maart 1577 de stad verlieten nam men het heft in eigen handen. Massaal trokken de Groningers uit om de gehate burcht van Alva af te breken.

Archeologisch onderzoek

Op verschillende plaatsen zijn tijdens werkzaamheden nabij het Hereplein de restanten van de dwangburcht aan het licht gekomen. Voor het eerst gebeurde dit tijdens de bouw van de Fries-Groningsche Hypotheekbank in 1920, toen de stenen fundamente van de schouder van het noordoostelijke bastion werd aangetroffen (fig. 1: 1). Veertien jaar later kon de punt

van hetzelfde bastion ter hoogte van de Prinsenstraat worden aangetoond (fig. 1: 2). In 1946 werd onder leiding van A.E. van Giffen een groot aantal boringen gezet aan de Heresingel, de Verlengde Hereweg, de Oude Stationsstraat en de Ubbo Emmius-singel, aan de hand waarvan het verloop van de burchtgracht werd bepaald (fig. 1: 3-7). In december 1958 werd in de bouwput van de bioscoop 'Camera' de fundamentgreppel en de bekledingsmuur aangetroffen van de courtine tussen de twee noordelijke bastions (fig. 1: 10). Andere waarnemingen werden gedaan aan de Coehoornsingel (Giffen & Praamstra, 1965: p. 145) (fig. 1: 8 en 9). In september en oktober 1976 werd door het Biologisch-Archaeologisch Instituut op kleine schaal onderzoek verricht in de bouwput van het complex Nationale Nederlanden, waartoe onder meer een parkeergarage behoort (Gelder-Ottway, 1976: p. 183) (fig. 1: 11).

Fig. 2. Aanpassing van het ontwerp van Agustino door B. Campi. Archivo General M.P.y D. VII-48.

Tabel 1. Overzicht van de gereconstrueerde afmetingen (in meters) van de citadel in Groningen aan de hand van kartografische⁷ en archeologische gegevens.

Afmetingen	Face	Courtine	Flankbastion	Hoek
Archeologisch	118	64	27	68 graden
B. Campi	114,2 (340 voet)	53,8 (160 voet)	20,2 (60 voet)	68 graden
Agustino	90,7 (270 voet)	90,7 (270 voet)	26,9 (80 voet)	76 graden
Antwerpen	114,7	124,2	38,1	78 graden

Onder moeilijke omstandigheden werd de gracht en de bekleedingsmuur van het noordwestelijke bastion ingemeten.

De archeologische gegevens zijn door H. Praamstra uitgewerkt (fig. 1). Volgens de reconstructie was de lengte van de facen van de bastions 118 meter en die van de courtine en flanken respectievelijk 64 en 27 meter. De gracht van de burcht had een breedte van 16 meter en een diepte van 6,40 meter (tabel 1).

Het ontwerp

Al vanaf de 16e eeuw zijn Francesco Pacciotto en Chiappino Vitelli in verband gebracht met het ontwerp van de burcht in Groningen. Geschiedschrijvers over de Tachtigjarige Oorlog als Famiano Strada en Pieter Bor doen ons geloven dat Alva tijdens zijn verblijf in de stad Groningen aan de beide ingenieurs de opdracht gaf een kasteel naar Antwerps voorbeeld aan te leggen (Strada, 1646: p. 480; Bor, 1621: pp. 176 e.v.). Vitelli was weliswaar in de stad aanwezig, maar hij kan nooit in gezelschap van Pacciotto zijn geweest, aangezien hij begin 1568 naar Italië was teruggekeerd. Een betere historische bron is een Ommelander notabele, die schrijft dat in 1569 "... coronel Robles (met assistentie van een Italiaens ingenieur genoemd Bartolomeo tot den eijnde aldaer van den hartoch affgeveerdigt) [had] angefangen het casteel of blockhuis toe Gronningen aff te steken nae den utwarp bij den marquis Chiapin de Vitello ende den ingenieur Pacietto in den verleden iaere daer van gemaect" (Bergsma, p. 52). Het genoemde ontwerp was vermoedelijk Pacciotto's plan voor de citadel

in Antwerpen, dat was aangepast aan de situatie in Groningen. Maar of het definitieve ontwerp voor de citadel in Groningen werkelijk naar het 'fatsoen' van de burcht in Antwerpen was, kan aan de hand van de kartografische en archeologische gegevens worden betwijfeld.

Dankzij een bewaard gebleven kaart in het archief te Simancas (fig. 2) weten we dat het oorspronkelijke ontwerp niet van Pacciotto, maar van kapitein Agustino afkomstig is.⁶ De kaart toont twee verschillende ontwerpen voor de citadel. Met lijnen wordt de burcht weergegeven die Alva de eerste keer had vastgesteld en welke door Agustino was gemaakt. Aangezien bij dit ontwerp de facen even lang zijn als de courtines, lijkt dit ontwerp qua verhoudingen op de citadel te Antwerpen. In stippellijn worden de wijzigingen van Campi aangegeven, die volgens het opschrift vanaf dat moment werden uitgevoerd. Zijn veranderingen zullen te maken hebben gehad met de discussie in de traktaten over militaire architectuur, omtrent de 'ideale' lengte van de courtines tussen twee bastions (Van den Heuvel, 1991: p. 2).

De beide ontwerpen zullen verband houden met het feit dat de citadel in Groningen twee keer werd uitgemeten. Op 29 oktober 1569 gebeurde dit volgens het plan van kapitein Agustino, dat waarschijnlijk was afgeleid van Pacciotto's ontwerp voor de burcht te Antwerpen. Op 19 juli 1570 was Bartolomeo Campi opnieuw bezig met meetwerkzaamheden. Dit keer kon hij zijn eigen ontwerp uitzetten. Dat zijn plan ook daadwerkelijk is uitgevoerd wordt door de archeologische gegevens aannemelijk gemaakt (tabel 1).

Besluit

In 1568 gaf Alva opdracht om een citadel in de stad Groningen aan te leggen. De burcht maakte deel uit van een reeks bouwwerken die werd aangelegd om de opstandige Nederlandse gewesten in bedwang te houden. Om de versterkingen volgens de modernste methoden aan te kunnen leggen, was een grote groep Italiaanse ingenieurs in het gevolg van de hertog meegekomen. Deze speelde een belangrijke rol in de verspreiding van de Italiaanse vestingbouwkunde in de Nederlanden. De citadel was het eerste - en wegens de hoge kosten ook het laatste - bouwwerk dat volgens de nieuw-Italiaanse versterkingswijze in Groningen werd aangelegd. Het verzet van de Groninger burgerij, alsmede de problemen omtrent het ontwerp, maakte dat de burcht uiteindelijk onvoltooid bleef. Uit historische en archeologische gegevens blijkt dat het definitieve plan niet door Francesco Pacciotto of Chiappino Vitelli is gemaakt, maar door Bartolomeo Campi.

Summary

In 1568 the Duke of Alba ordered the construction of a fortress in the city of Groningen. The citadel was part of a series of fortifications to subdue the revolt of the Netherlands. In order to be able to construct these fortifications according to the latest military ideas, a whole group of Italian engineers had travelled with the duke to the Netherlands. They played an important role in spreading the new Italian style of fortification. Because of the enormous cost and problems concerning the design, the fortress was never finished. Historical and archaeological evidence proves that, in contrast with common assumptions, the final plan was made by Bartolomeo Campi.

Noten

1. Gem.archief Groningen, stadsrekening 1568, fol. 322.
2. Gem.archief Groningen, stadsrekening 1569, fol. 462.

'Commissarijs' Augustijn zal dezelfde zijn geweest als capitano Agustino.

3. Gem.archief Groningen, stadsrekening 1571, fol.102-6.
4. Gem.archief Groningen, rood voor de reductie 1138.3.
5. Gem.archief Groningen, h.s. in fol. 288, p. 123.
6. Simancas, Archivo General M.Py.D. VII-48.
7. Op de kaart worden de afmetingen in *pedi geometri* gegeven. Een landmetersvoet is ongeveer 0,36 m.

Literatuur

- Alting, E., 1964. *Diarim van Egbert Alting, 1553-1594* (Uitg. door W.J. Form-sma & R. van Roijen, Rijks geschiedk. pub., grote serie, 111). 's-Gravenhage.
- Baks, P., in voorb. "Tot rust ende welfaert van den getrouwen ondersaten". De dwangburcht van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1568-1577.
- Bor, P., 1621. *Oorsprongh, begin, ende ver- volgh der Nederlantsche Oorlogen in XVIII Boecken*. Amsterdam.
- Eppens tho Equart, Abel, 1911. *De kroniek van Abel Eppens tho Equart* (Uitg. door J.A. Feith & H. Brugmans, Werken Historisch Genootschap, 3e serie, no. 27-28). Amsterdam.
- Gelder-Ottway, S. van, 1976. Dierenresten uit de bouwput van de parkeergarage aan de Raamstraat in Groningen. *Groningse Volksalmanak*, pp. 183-201.
- Giffen, A.E. & H. Praamstra, 1962, resp. 1965. Bijdrage tot de geschiedenis van de stad Groningen binnen de diepen, 1 en 2. *Groningse Volksalmanak*, resp. pp. 68-154 en 109-194.
- Heuvel, C.M.J.M. van den, 1991. "*Papiere bolwercken*". *De introductie van de Italiaanse stede- en vestingbouw in de Nederlanden (1540-1609) en het gebruik van tekeningen*. Alphen aan den Rijn.
- Laan, M. van der, g.j.. Het versterkte Groningen. De verdedigingswerken van Groningen, 1527-1577. Doct. scriptie RUG.
- Strada, F., 1646. *De thien eerste boecken der Nederlandsche Oorlogen*. Amsterdam.